

Tahir Baxşəliyev
AƏSMA-nın “Maliyyə və mühasibat uçotu”
kafedrasının müəllimi
tahirMM99@mail.ru

SİĞORTA MÜƏSSİSƏSİNDƏ AUDİTİN SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə respublikamızda milli sığorta bazarının yaranması, sığorta müəssisələrinin normativ-hüquqi bazası və auditor tərəfindən yoxlama-ekspertiza işlərinin aparılması qaydaları verilir.

Eyni zamanda, sığorta müəssisəsində aparılan auditin spesifik xüsusiyyətləri araşdırılır və sığorta faiz dərəcələrinin hesablanması, sığorta müəssisəsinin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi, sığorta ehtiyatlarının yaradılması, sığorta müəssisəsində auditin spesifik xüsusiyyətlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər qeyd edilir.

Məqsəd-Azərbaycanın sığorta müəssisələrində auditin vacibliyi və onun spesifik xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi.

Metodologiya - Hesablamalarda iqtisadi-statistik metoddan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri - Azərbaycanın sığorta sferasında auditin spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmış və təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: sığorta işi, sığortaçı, sığorta olunan, sığorta riski, sığorta ehtiyatlılığı, audit.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bütün sahələrdə olduğu kimi sığorta sistemində yeni münasibətlərə uyğunlaşdırılaraq, sığorta şirkətləri ilə sığorta olunanlar arasında mənafəələr nisbəti bazar qanunlarına müvafiq olaraq beynəlxalq standartlar səviyyəsində qurulmağa başlamışdır.

İctimai inkişafın obyektiv məntiqi müstəqil respublikamızda sığorta işində inhisarçılığın aradan qaldırılması, sığorta bazarının formalaşması, habelə hər şeydən əvvəl iqtisadi qanunların, o cümlədən dəyər qanunlarının tələb və təklif qanununun tələbləri səviyyəsində nizam salması zərurətini ortaya qoymuşdur.

Özlüyündə bu proses sığortanın iqtisadi münasibətlər sistemi içərisində özünəməxsus layiqli yer tutmasına və inkişafına şərait yaratmışdır.

Sığorta işi – iqtisadi fəaliyyətin xüsusi növü olmaqla ixtisaslaşmış təşkilatlar tərəfindən sığorta iştirakçılarının iqtisadi maraqlarına dəyər biləcək zərərlər üzrə risklərin yenidən bölgüsünü xarakterizə edir. Sığorta olunanlar arasında risklərin bölgüsü, faktiki olaraq sığorta fondunun yaradılması yolu ilə dəymiş zərərlərin ödənilməsində birgə iştirakı ifadə edir. Bu bölgüdə həlledici şərt kimi sığorta etdirən tərəfindən sığortaçıya vaxtında sığorta haqlarının köçürülməsi olmalıdır.

Sığorta işi iqtisadi fəaliyyət sahəsi olmaqla əmlak maraqları daşıyıcılarının – sığorta olunanların – onların fəaliyyəti ilə bağlı olan sığorta risklərinin bölüşdürülməsi yolu ilə sığorta müdafiəsinin təşkilatçısı vəzifəsini yerinə yetirir. Belə risklər həm təsadüfi həm də ehtimallı hadisələri əhatə edir.

Suveren tərəfdaşların əmlak maraqlarının müxtəlifliyi ilə əlaqədar beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsində də xarici ticarət obyektlərinin və digər təsərrüfat əməliyyatlarının sığorta müdafiəsini təmin etmək yalnız sığortalama vasitəsi ilə mümkündür.

İctimai istehsalın fasiləsizliyinin, müntəzəmliyinin və tarazlığının təmin olunmasında sığortanın rolu onun həyata keçirilməsi nəticəsində, sığortanın tətbiqi sahəsinin optimallaşdırılmasında, sığorta əməliyyatlarının inkişaf göstəricilərində, gəlirlə zərər və itkilərin tam olaraq ödənilməsində, ölkənin dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sığorta gəliri və digər təsərrüfat

əməliyyatlarından alınan gəlir hesabına tamamlanmasında özünü göstərir. Müasir dövrdə işçilərin xəstələnməsi, əmək qabiliyyətinin itirilməsi, ailə başçısını itirməsi və vəfat etməsi zamanı onların sosial sığorta müdafiəsini təmin etmək üçün sosial sığorta fondu və pensiya fondlarının formalaşması və istifadəsi metodunu daha məqsədəuyğun edir.

Respublikamızda milli sığorta sisteminin tam formalaşması müstəqillik dövründə başlasa da, sığortanın yaranma dövrü XIX əsrin axırlarına təsadüf edir. Belə ki, Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investorların cəlb edilməsi nəticəsində sığorta işi inkişaf etmiş, sənayeçilərin qarşılıqlı sığortası, yanğından sığorta, vətəndaşların şəxsi əmlaklarının sığortası geniş yayılmağa başlamışdır. Həmin dövrün məlumatlarına əsasən Bakıda 30 sığorta cəmiyyəti və agentliyi, o cümlədən İngilis, Alman və Rusiya sığorta təşkilatları fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycanda sığorta işinin yaranmasında milli burjuaziyanın tanınmış sənayeçilərinin mühüm rolu olmuşdur.

Sovet hakimiyyəti illərində respublikada sığorta işi sığorta təşkilatının, Azərbaycan Respublikasının Sığorta Şirkətinin və SSRİ-nin xarici dövlət sığorta təşkilatının Bakı şəhərindəki şöbəsinin inhisarında fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycanda Milli Sığorta Bazarı 1992-ci ilin əvvəlindən formalaşmağa başlamış və ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 1993-cü ildə “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etmişdir [1]. Bu qanunun tələblərinin icra edilməsi üçün sığorta işinin inkişafına təkan verən müxtəlif normativ hüquqi sənədlər hazırlanmışdır. Ümumilikdə sığorta işi ilə bağlı Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 9 Fərmanı, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 10 Qanunu, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 Qərarı, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 38 normativ sənədi qəbul etdilmişdir. Bunlardan başqa Respublika Maliyyə Nazirliyinin “Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması”, “Sığorta fəaliyyətinə müddətsiz lisenziyanın verilməsi” haqqında təlimatlar işlənib hazırlanmışdır. 1999-cu ildə “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ikinci dəfə yenidən işlənmiş, 2007-ci ildə qəbul edilmiş və hal-hazırda qüvvədədir [2].

Ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişafı digər sahələrdə olduğu kimi, sığorta bazarının inkişafına da güclü təkan vermişdir. Yeni mülkiyyət formalarının yaranması sığorta xidmətinin özündə də yeni forma və növlərinin əmələ gəlməsini zəruri etmiş və respublikada sığorta bazarı formalaşmışdır.

Məlumdur ki, hər bir fəaliyyət növü, o cümlədən sığorta fəaliyyəti də Azərbaycan Respublikasının qanunverici normativ aktları ilə tənzimlənir. Lakin bir sıra xüsusi fəaliyyət sahələri Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli “Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanına əsasən tənzimlənir [3]. Sığorta xidməti (fəaliyyəti) xüsusi razılıq tələb edən sahələrin tərkibinə daxildir. Ona görə də Azərbaycan Respublikasında sığorta şirkətlərinin fəaliyyəti üçün xüsusi razılıq (lisenziya) almaq üçün aşağıdakı sənədlər təqdim edilməlidir:

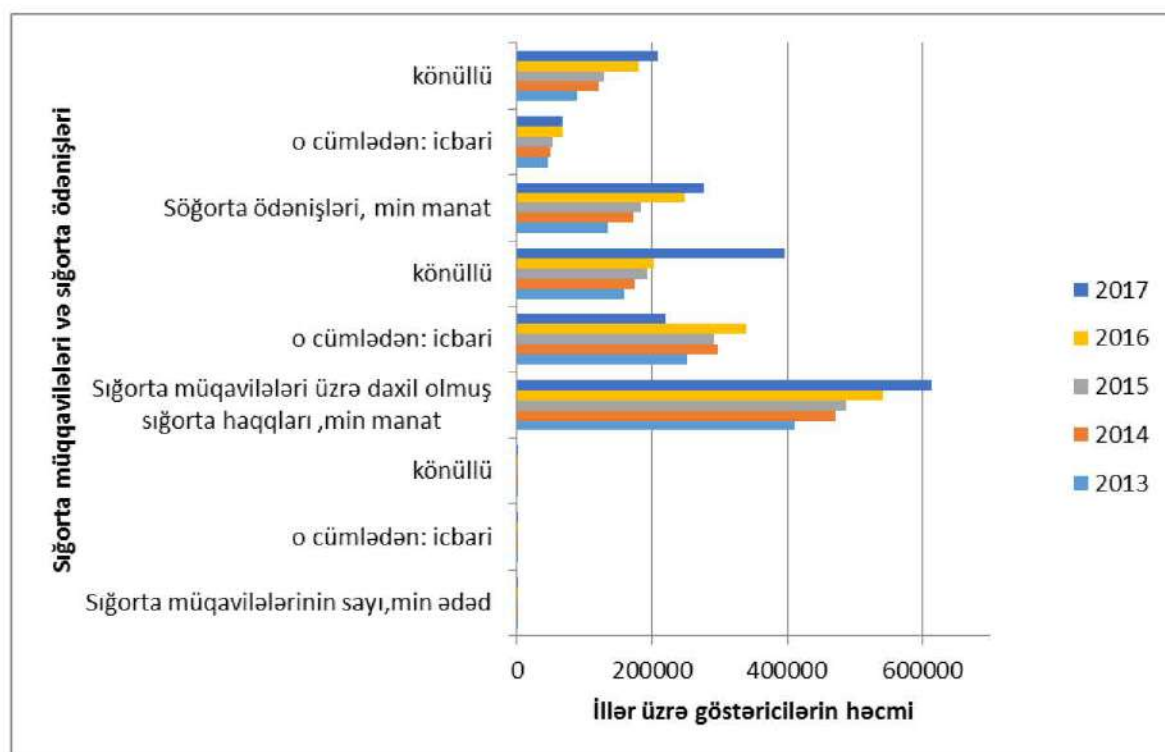
- Hüquqi şəxsin adı, təşkilatı-hüquqi forması, hüquqi və fəaliyyət göstərdiyi ünvanı, filiallar barədə məlumat, hesablaşma hesabının (hesablarının) nömrəsi, bankın adı, fəaliyyət aparılacaq sığorta növləri;
- müəssisənin əsas təsis sənədlərinin notariusdan təsdiq edilmiş surətləri;
- dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamənin notariusda təsdiq edilmiş surəti;
- müəssisənin vergi orqanlarında uçota alınması haqqında müvafiq sənədin surəti;
- ərizəçinin fəaliyyət aparacağı ünvan, o cümlədən ərizədə göstərilən obyektlərdən (filiallardan) hər biri üçün ərizəçinin istifadə hüququnu (mülkiyyət hüququnu, icarə hüququnu və s.) təsdiq edən sənədin surəti;
- lisenziya almaq üçün dövlət rüsumunun ödənildiyini təsdiq edən sənədin əsli;
- sığortaçının nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada ödənilməsini təsdiq edən sənədin əsli;
- sığortanın fəaliyyətinə dair nəzərdə tutulan könüllü növləri üzrə qaydalar.

Azərbaycan respublikasında sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin sayı 2018-ci il yanvarın əvvəlinə olan məlumata görə 24 ədəddir ki, bundan da həyat sığortası üzrə-3; qeyri-həyat sığortası üzrə-20; təkrar sığorta üzrə-1 və broker kontorları üzrə-13 ədəd təşkil edir [4,səh.409].

Respublikada fəaliyyət göstərən bu tip müəssisə və birliklərin bağladığı sığorta müqavilələrinin sayı, sığorta müqavilələri üzrə daxil olmuş sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin dinamikası şəkil 1-də verilir (şəkil 1).

Məlumatların təhlilindən görünür ki, sığorta müqavilələrinin ümumi sayında 2013-cü illə müqayisədə 2017-ci ildə 1,224 dəfə və ya 446,9 min ədəd; sığorta müqavilələri üzrə daxil olmuş sığorta haqlarında müqayisə edilən dövrdə 1,49 dəfə və ya 202,9546 milyon manat; sığorta ödənişlərində isə 2,04 dəfə və ya 141,3162 milyon manat artım müşahidə olunmuşdur.

Eyni zamanda müqayisə edilən dövrdə icbari tipli sığorta müqavilələrinin sayında 291 min ədəd; könüllüdə-155,9 min ədəd artım qeyd edilir. Sığorta müqavilələri üzrə daxil olmuş sığorta haqlarında isə icbaridə-32,790 milyon manat azalma, könüllü sığortada isə-235,744 milyon manat artım olmuşdur. Bununla bərabər, müqayisə edilən müddətdə sığorta ödənişlərinin icbari növündə 1,74 dəfə və könüllü növündə isə 2,33 dəfə artım olmuşdur [4,səh.413].

Şəkil 1. Sığorta müqavillələrinin sayı, sığorta müqavilələri üzrə daxil olmuş sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin dinamikası

Qeyd: [4,səh.409-413; 5] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Sığorta müəssisələrində audit yoxlama-ekspertiza işləri aparılan zaman bir sıra məsələlər, digər sahələrdə olduğu kimi ümumi prinsiplər əsasında qiymətləndirilir. Eyni zamanda, audit yoxlama-ekspertizası üçün tərtib olunan proqramda bu sahənin spesifik xüsusiyyətləri olaraq aşağıdakılar nəzərə alınır:

- sığorta müəssisəsinin normativ hüquqi bazası və ona əməl olunması;
- təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin ümumi metodikası;
- sığorta müəssisəsinin uçot-hesabat işlərinin təşkilinin səviyyəsi;
- sığorta müəssisəsinin fəaliyyətində spesifik xüsusiyyətlərin qiymətləndirilməsi.

Sığorta müəssisələrinin normativ hüquqi bazasına daxildir: Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, qanun və məcəllənin icra mexanizmlərini müəyyənləşdirən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları. Sığorta fəaliyyəti xüsusi sahə olduğu üçün sığorta müəssisələrinin hüquqi bazasının tərkibində onların lisenziyalaşdırılması da yoxlama-ekspertiza işləri aparan zaman auditorun diqqət mərkəzində olmalıdır. Daha doğrusu auditor sığorta müəssisəsinin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətini ekspertiza edən zaman müəssisənin təsis sənədlərinə qiymət verməli, onun fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarına düzgün əməl olunmasını da qiymətləndirməlidir.

Digər sahələrdən fərqli olaraq, sığorta müəssisələri bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir ki, həmin məsələlərin araşdırılması və qiymətləndirilməsi üçün audit yoxlama-ekspertiza işlərində spesifik yanaşma tələb olunur. Bununla əlaqədar olaraq auditor aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirməlidir: sığorta müəssisələrində maliyyə risklərinin qarşısını almaq üçün müəssisənin maliyyə potensialı, sığorta tariflərinin düzgün tətbiq olunması, sığorta ehtiyatlarının yaradılması, sığortaçının maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti, sığorta müəssisəsinin investisiya fəaliyyəti, müəyyən tarixə risklərdən qaçmaq və sığorta vəsatinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə təkrar sığortanın vəziyyəti, sığorta müəssisəsinin nizamnamə kapitalı və s.

Auditor sığorta müəssisələrində yoxlama-ekspertiza aparan zaman ilk növbədə ekspertiza olunan müəssisənin maliyyə imkanlarına xüsusi diqqət verməlidir. Çünki sığorta müəssisələrinin maliyyə potensialı, malik olduğu nizamnamə kapitalı onun maliyyə bazarında fəaliyyət imicinin qarantı və təminatçılarından biri hesab olunur. Bu onunla izah olunur ki, hər bir istiqamət üzrə sığorta işi quran hüquqi və fiziki şəxs sığorta təşkilatının bütün maliyyə imkanları ilə maraqlanır, bu və ya digər məqsədlər üçün bağlanmış müqavilənin riskini müəyyən edir.

Bəzi hallarda sığorta şirkətinin bağladığı sığorta müqaviləsi onun maliyyə imkanları potensialını və nizamnamə kapitalını bir neçə dəfə ötür keçir. Bu halda sığorta şirkəti baş verə biləcək təbii, texnogen və sair hadisələrin qarşısını ala bilməzdiyindən ümumi sığorta işini müəyyən qədər şübhə altına salan hal kimi qiymətləndirilir. Beynəlxalq təcrübədə iri həcmli sığorta müqavilələrinə rast gəlinir. Bir çox hallarda bu müqavilələrin özündə sığortalanmasına ehtiyac duyulur. Çünki, iri həcmli sığorta müqaviləsi üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi böyük maliyyə vəsaiti tələb edir və bir sığorta şirkəti üçün çətinlik yaradır. Ona görə də, belə hallarda adətən təkrar sığorta aparan şirkət daha böyük maliyyə imkanlarına malik olan sığorta şirkətləri ilə həmin məsələ üzrə müqavilə bağlayır. Nəticədə həm özünü, həm də sığortalanan hüquqi və fiziki şəxsi müəyyən təhlükədən qoruyur.

Auditor yoxlama zamanı sığorta şirkətində təkrar sığorta hallarına öz münasibətini bildirməlidir. Bununla əlaqədar təkrar sığortanın növlərinə, sığorta şərtlərinə və təkrar sığortanın rəsmiləşdirilməsinə dair hüquqi və texniki sənədlərə auditor qiyməti verilməlidir.

Sığorta müəssisələrinin auditinin spesifik xüsusiyyətlərindən biri də bu və ya digər sığorta növü üzrə tərif dərəcələrinin düzgün müəyyənləşdirilməsi və tətbiqindən irəli gələn məsələlərin qiymətləndirilməsidir. Sığorta tariflərinin tətbiqi və hesablanması sığorta statistikasının böyük əhəmiyyəti vardır.

Sığorta tariflərinin hesablanması ilə əlaqədar iqtisadi ədəbiyyatlarda bir sıra yanaşmalar-hesablama metodikaları təklif edilir. Audit, yoxlama-ekspertizası zamanı baş verən hadisələrin növündən və sığorta formalarından asılı olaraq sığorta tariflərinin hesablanması və metodikalarından istifadə edə bilər. Auditor yoxlama-ekspertiza işləri aparan zaman sığortaların qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsi təminatını qiymətləndirməlidir. Auditor, həmçinin bu münasibətlə sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyinə və müəssisənin ödəmə qabiliyyətinə də qiymət verməlidir. Çünki, sığorta ehtiyatlarının yaradılması eyni zamanda sığorta şirkətinin maliyyə sabitliyi deməkdir. Bu göstərici həmçinin sığorta şirkətinin maliyyə daşıyıcılığını və onun ödəmə qabiliyyətini də xarakterizə edir. Digər sahələrdə olduğu kimi, sığorta fəaliyyətində də müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin audit qiymətləndirilməsində ümumi metodikadan istifadə etmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta xidmətindən əldə edilən vəsait milli iqtisadiyyatın digər sahələrinə investisiya qoyuluşunun mənbəələrindən biri hesab edilir. Ona görə də, sığorta

şirkətlərinin sərbəst maliyyə vəsaitlərinin daha da artırılması və şirkətin daha böyük mənfəət əldə etməsi üçün həmin vəsaitlərin investisiya qoyuluşuna yönləndirilməsi qiymətləndirilməlidir. Bu zaman auditor “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun müvafiq prinsiplərinə əməl edilməlidir.

Sığorta şirkətinin fəaliyyətini özündə əks etdirən uçot-hesabat işləri audit yoxlama-ekspertizasının tədqiqat obyektlərindən biri olmalıdır. Auditor yoxlama-ekspertiza işi aparan zaman uçot-hesabat işlərinin ümumi göstəriciləri ilə yanaşı, başqa keyfiyyət göstəricilərinə, o cümlədən gəlirləri, aktivləri, öhdəlikləri, kapitalı və s. xarakterizə edən göstəriciləri də təhlil edib, qiymətləndirməlidir.

Beləliklə, aparılmış tədqiqat nəticəsində respublikada fəaliyyət göstərən sığorta müəssisələrinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, Avropa və digər dünya ölkələrində tətbiq edilən müxtəlif sığorta formalarının ölkəmizdə tətbiq edilməsi və bu baxımdan bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib şərtlərdəndir:

- ✓ sığorta xidməti bazarında innovasiyaların rolunun artırılması;
- ✓ sığorta bazarında qeyri adi sığorta xidmətlərinin təşkil edilməsi, o cümlədən kiber sığorta, qiymətli texnikaların sığortalanması;
- ✓ xidmət heyətinin sığortalanması və s.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı.1993
2. “Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı.2007
3. “Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2 sentyabr 2002-ci il tarixli Fərmanı.
4. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı. 2018, 807 s.
5. <http://www.stat.gov/az>
6. <https://www.trend.az/business/finance/2991789.html>

Бахшалиев Т.М.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АУДИТА В СТРАХОВЫХ КОМПАНИЯХ

Резюме

В статье предусматривается создание национального страхового рынка в нашей республике, нормативно-правовая база страховых компаний и проведение аудиторских проверок.

В то же время исследуются специфические особенности аудита, проводимого в страховой компании, и отмечаются предложения по расчету страховых процентных ставок, оценке финансовой устойчивости страховой компании, созданию страховых резервов и улучшению специфических характеристик аудита в страховой компании.

Цель - необходимость аудита в страховых учреждениях Азербайджана и выявление его специфических особенностей

Методология - в расчетах использован экономически-статистический метод

Результат - анализированы специфические особенности аудита в страховой сфере Азербайджана и поданы предложения по ее совершенствованию

Ключевые слова: страховое дело, страховщик, застрахованный, страховой риск, страховая предосторожность, аудит.

Tahir Bakhshaliyev

SPECIFIC FEATURES OF AUDIT IN INSURANCE COMPANIES

Summary

The article provides for the creation of a national insurance market in our country, the regulatory and legal framework of insurance companies and auditing.

At the same time, the specific features of the audit carried out in the insurance company are investigated, and proposals for calculating insurance interest rates, assessing the financial stability of the insurance company, creating insurance reserves and improving the specific audit characteristics in the insurance company are noted.

Purpose— the importance of audit in the insurance companies of Azerbaijan

Methodology - in the calculations were used economic-statistical methods

Findings - specific of audit have been investigated in Azerbaijan insurance sector and made suggestions

Keywords: insurance business, insurer, insured, insurance risk, insurance precaution, audit